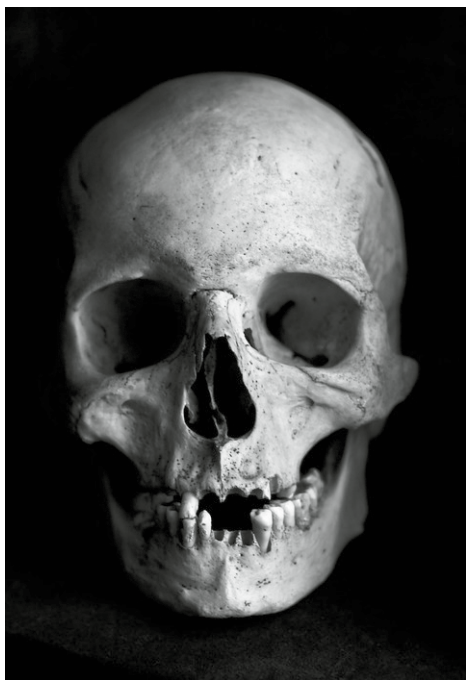

PK-fjolla eller rasist? Konsten att förmedla arkeologi

Den akademiska debatten kan stundtals bli intensiv. **Jonathan Lindström**, arkeolog och författare, resonerar öppet kring den skottlinje av beskyllningar han ibland hamnar i när han söker förmedla vetenskap på ett tillgängligt sätt. Efter att ha programlett SVT:s "De första svenskarna" (2019) blev han anklagad för att vara både en PK-vänsteraktivist och nazistärkeolog.

LITE FÅR MAN TÅLA, men det blir ett principiellt allvarligt demokratiskt och vetenskapligt problem när ogrundad

och konstruerad kritik kommer från en akademisk plattform.

När man som jag medverkar i tv-program om arkeologi och historia, får man räkna med att tittare har åsikter. Ibland kan det bli lite onyanserat. Tv-serien *De första svenskarna* sändes för ett par år sedan och finns fortfarande att se på SVT Play.¹ I programmet presenterade jag stenålderns och bronsålderns historia i Sverige, något jag senast har skrivit ingående om i min bok *Sveriges långa historia* som kom år 2022. I programmet beskrevs de se-

naste årens analyser av forntida människors DNA, det som kallas arkeogenetik.

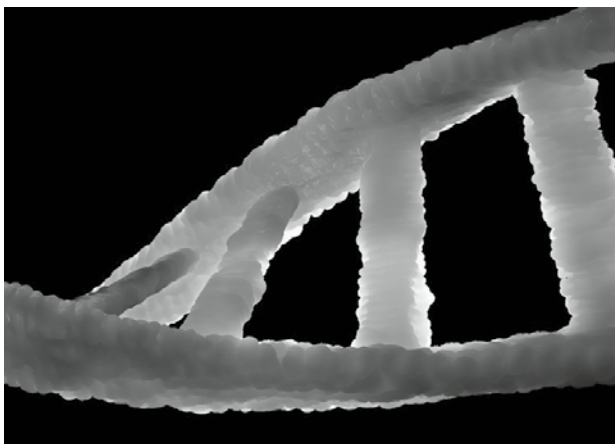
Genom att arkeogenetiken ger inblickar i människors biologiska släktskap kunde tidigare tolkningar om pionjärbosättningen, som baserar sig på bland annat stenteknologiska analyser, bekräftas. De visade att människor flyttat in först från söder och sedan från norr eller öster. Många av resultaten var hämtade från det stora arkeogenetiska ATLAS-projektet vid Stockholms och Uppsala universitet, som omfattade analyser av hundratals forntida individer.

I programmet berättade vi också om mer oväntade resultat, som att de första invandrarna var mörkhyade och blåögda. Det tycks ha varit svårt att svälja för rasistiskt orienterade tittare, också för en forskare på Centrum för kritisk kulturarvsforskning vid Stockholms universitets institution för kultur och estetik.

Av de förra har jag blivit kallad "kommunisthora", "charlatan" och "stockholmsk PK-fjolla" och den kraftigt högerorienterade tidningen *Nya tider* var mäkta irriterad på att vi visade upp människor med mörk hy.² Det kunde helt enkelt inte stämma!

Riksdagsmannen som vill att jag byter yrke

Liknande främlingsfientliga åsikter kom till uttryck när SVT ett år tidigare sände vår serie *Vikingarnas tid*. Bland kritikerna utmärker sig en riksdagsman genom att påstå att SVT sprider politiskt korrekta lögnar samt att jag hävdar att allt av kulturellt värde kom utifrån, vilket jag inte riktigt känner igen. Han tycks också mena att han själv kunde forntidshistoria bättre än jag, trots mina snart 35 år

i yrket. Sin överlägsenhet visade han elegant upp genom att påpeka att vi hade en ”mycket avancerad silversmideskonst häruppe i Ultima Thule” och att kvinnor var i det närmaste jämlika med männen. Det förra är en smaksak, det senare är fel, för övrigt. Och så avslutar han med den, för en riksdagsman lite oroväckande slutsatsen, att eftersom vi inte har samma uppfattning om vikingatiden så borde jag inte vara arkeolog.³

Så länge vi lever i en demokrati får jag dras med riksdagsmannen och han med mig. En sak är dock säker: när ens uppfattning om det förflutna krockar med forskningsresultaten bör man ändra åsikt. Att låta sin ideologiska uppfattning styra vad källorna säger hör inte hemma inom seriös forskning.

Därför är det djupt obehagligt när en forskare knuten till ett respekterat universitet på liknande sätt som riksdagsmannen grundlöst kritiserar och vantolkar forsk-

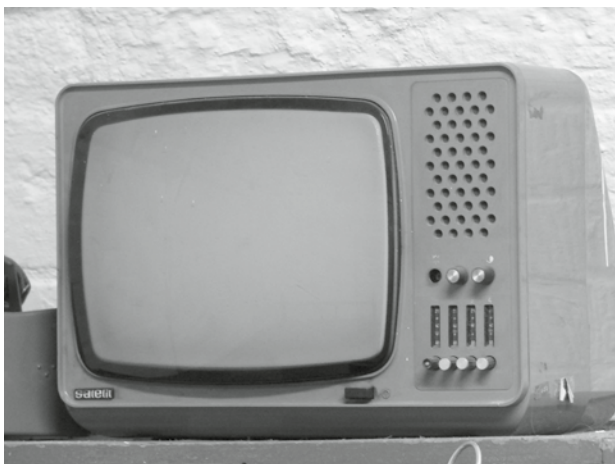
ningsresultat. Här hittar vi en inverterad anklagelse från dem som kallat mig "PK-fjolla". Nu underblåser jag i stället högerextremismen.

Vi är framme vid Anna Källén, vid ovan nämnda Centrum för kulturarvskritisk forskning vid Stockholms universitet, som har skrivit artikeln "De första svenskarna – arkeogenetik och historisk identitet", publicerad i tidskriften *Fronesis*.⁴ (Tidskriftsnamnet betyder för övrigt "gott omdöme".)

Förvränger Källén och bestämmer vad mina ord betyder?

I artikeln tar hon sig an tv-serien *De första svenskarna*. Hon bestämmer den egentliga innebörden i vad jag säger (faktiskt inte alls vad jag eller tv-tittarna trodde!), hon tror sig dekonstruera den arkeogenetiska forskningen och utifrån denna fantasifulla grund kritiserar hon hur arkeogenetikerna för ut sina resultat till allmänheten. I mejl till mig den 2:e september 2020 har Källén trots detta påpekat att hon inte alls har skrivit en polemisk text. Hon vill inte heller debattera frågan, "det är alldeles för komplicerat". Som vi ska se kräver det en stor kreativitet att inte uppfatta artikeln som tydligt polemisk. Tyvärr måste nog Källén, likt alla som menar sig syssla med vetenskap, räkna med att bli granskad och kritiserad.

Källén rivstartar med att ge en selektiv beskrivning av tv-programmen, och konstaterar sedan att min fråga *vilka var egentligen de första svenskarna?* "vilar på föreställningen att nationell identitet skulle vara något som existerar bortom, till och med flera tusen år före själva nationalstatens uppkomst".⁵ Inte nog med det, ska genetisk forskning användas för detta förutsätter det "att en människas

identitet (vem hon verkligen är) till väsentlig del bestäms av hennes arvs massa.”

Källén tillskriver mig här medelst rent hittepå ett extremnationalistiskt och rasistiskt perspektiv. Om vi bortser från klumpigheten och den personliga förolämpningen, så finns det också något att säga om Källéns avsiktliga misstolkning av min fråga.

Det är en form av ordmärkande som ligger till grund för hennes kritik. Alla vet att ett vardagligt språk är det enda sättet att nå fram till tv-tittare, som inte är bevandrade i vetenskaplig terminologi och definitioner. Det ingår i överenskommelsen. Att tro att tv-tittarna skulle få för sig att frågan *vilka var egentligen de första svenskarna?* mynnar ut i en beskrivning av stenåldersjägare med en gulblå flagga vajandes vid röda stugor är inte bara att förolämpa människors intelligens. Det är också djupt ohederligt.

Frågan handlar naturligtvis om ”Vilka var de första människorna i *det geografiska område* vi kallar Sverige idag, när kom de, varifrån kom de, hur levde de, hur såg de ut?”

Allt det här visste Källén också – jag förklarade det när hon intervjuade mig – men det valde hon att lägga i en fotnot i liten stil längst bak i artikeln. Ett kryphål undan att stämplas som ohederlig, kan man undra.

Varifrån hämtar Källén sin åsikt att jag gillar Tredje Rikets ideologi?

Efter att ha förolämpat tittarnas intelligens beskyller Källén mig och arkeogenetikerna för att skapa ”föreställningar om essentiella genetiska grupper utifrån faktorer som har med utseende att göra” och att vi i programmet har tagit fram en ”idealtyp som liknar ’nordeuropéer’”.⁶ På så sätt görs arkeogenetiken, enligt Källén, ”användbar för politiska aktörer med intresse för essentiell nationell identitet”.⁷ Det vill säga rasister. Ingen liten anklagelse. Minns väl att hon samtidigt har uppfattningen att hon inte har skrivit en polemisk text och att hon inte heller vill debattera den. Kanske för att hon argumenterar med och mot sig själv, för det ska noga påpekas här: det är bara Källén som pratar om föreställningen att identitet och en människas essens är knuten till genetiken. (Ja, förutom högerextremisterna vi mötte i inledningen av den här texten, förstås.)

Hur är det då med Källéns påstående om att det är arkeogenetikerna som skapar föreställningar om essentiella idéer? Arkeogenetiken ägnar sig inte åt identitet. Dess resultat är att likställa med exempelvis keramikstudier, som en av flera metoder att kartlägga människan som kul-

turvarelse, hur hon har levt och agerat. Arkeogenetiken kan exempelvis belysa människors långsiktiga geografiska bakgrund, och därmed bidra till vår förståelse av migrationer och samhällsförändringar. Tycker Källén att vi ska undanhålla allmänheten kunskap om att migrationer är en självklar del av mänsklighetens historia, liksom att det inte finns några essentiella genetiska grupper? Jag hoppas och tror inte det.

Vidare konstaterar Källén att jag, genom att mitt DNA analyseras, förutsätter att vi som bor här i Sverige idag definieras som en genetiskt sammanhållen grupp som jag representerar.⁸ I ett stycke gör hon en tydlig association mellan arkeogenetik och Kossinna, en numera ökänd arkeolog vars tankegångar tydligt länkade till resonemang inom 1900-talets nazism och rasism.⁹ Detta alltså i en tidskrift som heter "Gott omdöme" på grekiska.

Självklart förstår hon, liksom tv-tittarna, att vad jag tydligt illustrerar är att jag, liksom många andra människor med far- och morföräldrar födda i Nordeuropa i slutet av 1800-talet, har ärvt gener från människor som bodde i samma område ännu längre tillbaka i tiden. Resultaten av analyserna visade just detta – det vill säga att min genetik innehåller många olika komponenter, komponenter jag delar med många människor i norra

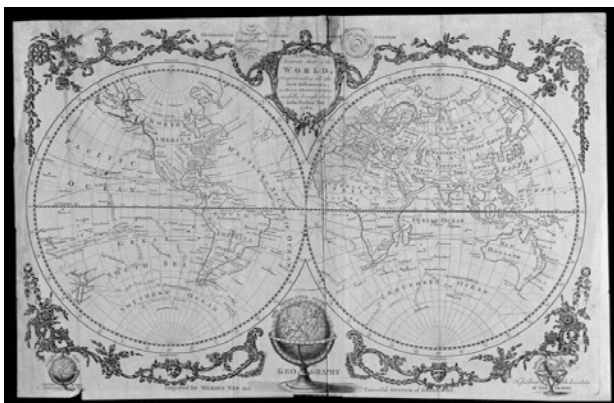
Tycker Källén att vi ska undanhålla allmänheten kunskap om att migrationer är en självklar del av mänsklighetens historia?

Europa och inom det geografiska området för många olika nationer. Dessa gener uppvisar komplexa forntida migrationsmönster, och är alltså en hjälp att belysa människan som kulturvarelse och även aspekter av hennes historia. Men Källén väljer att överföra sitt på förhand bestämda rasistiska perspektiv på mig.

Anser Källén att de som är nyfikna på mångfalden i sin släktbakgrund är rasister?

Lite vid sidan av kritiken mot tv-programmet och ATLAS-projektet kritiserar också Källén kommersiella sajter som erbjuder arkeogenetiska studier åt släktforskare och andra intresserade. Jag tycker själv att sådana sajter till betydande del erbjuder ytliga, ointressanta, opålitliga och ibland felaktiga data. Däremot ställer jag mig oförstående till att Källén associerar till att de förstärker etnonationalism. Med sina uppenbara brister är ju nationsangivelserna enbart geografiska begrepp, och det tror jag alla förstår utom Källén, som här än en gång visar sitt förakt för andras fattningsförmåga. Min erfarenhet är också att, för de flesta människor, innebär resultaten det omvända: de gläds åt en geografiskt varierad bakgrund, och blir besvikna om den tycks begränsad. För människor som av olika anledningar inte har tillgång till sin släkthistoria, exempelvis amerikanska slavättlingar, människor som saknar kunskap om sina biologiska föräldrar och andra som saknar skriftlig historisk dokumentation, är ju detta en fantastisk möjlighet till information. Ska dessa människor stämplas som rasister och extremnationalister?

Källén konstaterar att de av henne avsiktligt vantolkade exemplen är "typiska för den populära 'diskurs' som har

Jorden: karta. Gravvy, 1782. Från Wellcome Collection.

uppstått kring arkeogenetik”.¹⁰ Källén har alltså konstruerat en diskurs – som här främst gäller åsikter om ”svenskarernas” historia – som hon klistrar på mig och mina kollegor i ATLAS-projektet, vilket är helt felaktigt och djupt kränkande.

Förstår inte Källén grundläggande vetenskaplig metodik? Del 1

Källén ger i sin text även sin bild av arkeogenetikens forskningshistoria, och misstänkliggör användningen av dess resultat vid studiet av indoeuropeiska språks historia. Här röjer hon sin bristande kunskap om fältet särskilt tydligt. Långt före arkeogenetikens genomslag har arkeologer med hjälp av lingvistiska och arkeologiska analyser mejslat fram rimliga hypoteser om språkgruppens utveckling och historia där en av dem gäller hur ryttarfolk från stäppen norr om Svarta havet efter 3000 f.Kr. kunde ha spridit språken västerut, både genom migration och sociala kon-

takter. (Läs gärna min populärvetenskapliga sammanfattning i boken *De dödas tempel* från 2011 eller i den senast utkomna *Sveriges långa historia*, där bland annat komplexiteten i spridningsprocessen antyds.) Vad arkeogenetiken har gjort är att stärka argumenten för denna hypotes och därmed förändra stödet för andra hypoteser. Vad är problemet?

Vill Källén bestämma vad folk ska få undersöka och informeras om?

Källén lyckas på ett inte helt tydligt sätt leta sig från språkfrågan till att "arkeogenetiken kan göras användbar för högerextrema politiska krafter i samtiden". Det här kommer kanske som en överraskning för Källén, men arkeogenetiken är inte det enda ämne som kan missbrukas av politiska krafter. Hitler, Franco, Mao, Pol Pot, Stalin, Mussolini och, för den delen Putin, använde inte bara arkeologi, utan även arkitektur, biologi, naturvetenskap, konst, litteratur, universitetsundervisning – you name it – för sina syften, med grova vantolkningar och ohederliga påståenden som metod. Menar Källén att vi ska förbjuda den fria forskningen och inskränka oss till att enbart forska där vi på förhand vet att resultaten blir politiskt godtagbara? Är det något som Centrum för kulturarvskritiska studier kanske kan ta på sig att avgöra?

Källén tar även upp de tre ledarna för ATLAS-projektet, och deras påstående att den arkeogenetiska forskningen utgör en motkraft till en ovetenskaplig föreställning om att det skulle ha funnits rena och homogena människogrupper. Det är något jag skulle skriva under på, men Källén vill gärna se det på annat sätt. Hon inleder med ett

något förbryllande försök att framställa det vetenskapliga arbetet som ett slags skådespel, och slår fast att den vita skyddsoverallen i laboratoriemiljö återspeglar en föreställning om att arkeogenetisk information representerar en ren förhistorisk verklighet. Som om det skulle räcka med en vit rock för att runda krav på evidens.

Därefter går hon över till empirin i sin kritik. Hon berättar hur Israels premiärminister Benjamin Netanyahu vantolkar arkeogenetiska resultat från Max Planck-institutet för att hävda att israelerna har en längre historia än palestinierna i det nuvarande Israel.

Återigen, att politiker vantolkar forskningsresultat för att driva en egen politisk agenda kan användas som invändning för all forskning. Ska vi alltså undvika all forskning vars resultat politiska aktörer kan förvanska?

Har inte Källén tittat efter hur det ser ut i verkligheten?

Källén tar dock upp ett kanske mer relevant exempel från Sverige, där resultat från det vikingatida Sigtuna visade på en varierad genetisk bakgrund hos de undersökta individerna. En projektledare för ATLAS sa i en intervju att svensken inte finns genetiskt och att människor har rört på sig hela tiden.

Okontroversiellt, kan man tycka, men på sajten Allmogen.org kritiserades slutsatserna, och detta uppmärksammades i medierna. Enligt resonemangen på sajten Allmogen.

Ska vi alltså undvika all forskning vars resultat politiska aktörer kan förvanska?

org finns en genetisk svensk.¹¹ Hur detta kastar en skugga på arkeogenetikerna förstår jag inte, om inte Källén menar att det visar att allmänheten överlag är för obildad för att tillåtas ta del av forskningsresultat. Förhoppningsvis handlar det om att hon tycker att forskarna kunde ha sett över sin populärvetenskapliga framställning en extra gång, för att undvika missförstånd. Så var det med Källéns empiri, angående "De första svenskarna" och ATLAS verksamhet.

Hade Källén bemödat sig om att arbeta i en vetenskaplig anda, så kunde hon ha studerat verkligheten lite mer ingående. Hennes tveksamma exempel kan lämpligen ställas mot de oräkneliga exempel som bekräftar ATLAS-ledarnas påstående, av vilka jag redovisade en handfull i början av artikeln. Arkeogenetikens resultat och populariseringen av dem motsäger rasisters och främlingsfientliga personers världsbild, ja, smular sönder den och väcker deras omedelbara ilska, och tydligen även Källéns. Ser inte Källén den förtvivlan som drabbar rasisterna när de får veta att de första människor som flyttade in i Skandinavien inte bara hade mörk hud, utan som dessutom med sina blå ögon slår sönder grundläggande rasistisk kategorisering?

Förstår inte Källén grundläggande vetenskaplig metodik? Del 2

Avsnittet "Hypotesdriven historieforskning" har en beteckning som lustigt nog avser att vara nedsättande, vilket dessvärre verkar hänga samman med att Källén inte förstår vetenskaplig metodik. Det framgår tydligt när hon ställer den arkeogenetiska – naturvetenskapliga – forskningen mot en mer humanistiskt orienterad historisk analys som ger en "mångfacetterad förståelse".¹² I hypo-

tesdriven forskning menar Källén att det mångfacetterade görs enkelt.

Jag har påpekat det tidigare, och tar det igen: arkeogenetiken är en metod bland många andra för att utforska människans kulturhistoria. Den kombineras med resultat som nås med många andra discipliner, som keramikstudier och lingvistik. Även när de senare presenteras så framhåller man givetvis de specifika resultaten. Det här beaktar Källén inte, och inte heller att arkeogenetikerna inte ger en förenklad bild, där deras resultat svävar fritt och oemotsagda. Vare sig det gäller den tidigaste invandringen, jordbrukets introduktion eller de indoeuropeiska språkens spridning, så inkorporeras de arkeogenetiska resultaten i just en sådan humanistiskt orienterad historisk analys – mångfacetterad och djup – som Källén efterlyser.

Källén gör också ett misstag av samma slag som en racistiskt orienterad man jag argumenterade med en gång på telefon. Han påstod att vi drog alltför omfattande slutsatser om förhistoriska förhållanden utifrån alltför få individer. Våra stickprov är för små, ansåg han. Samma reflektion gör Källén, och påstår fullständigt felaktigt att arkeogenetikerna inte tar någon som helst hänsyn till kontext eller komplexitet utanför själva proven. "Men iförda den vita overallen" kan de ändå få resultatet att framstå som det slutgiltiga resultatet.¹³ Någon forskare som känner igen sig? Nej, därför att Källén här i princip hittar på en egen förklaring, som inte stämmer med verkligheten.

I artikeln påstår Källén att vi i tv-programmet skapar "föreställningar om essentiella genetiska grupper" utifrån utseende, ekonomi och kultur, framställer "dagens svenskar" som en genetiskt distinkt grupp och som inte har förändrats under de senaste femtusen åren. Detta är en kraftig vantolkning av seriens budskap. Vår målsättning var att kortfattat och tv-anpassat förmedla bilden – och i sammanhanget en ny bild – av en ytterst komplex historia, utan några distinkta grupper utan i stället med fokus på den stora variationen och mångfalden med några övergripande tendenser.

Vad händer om Källén granskar Källén?

Så här tokigt kan det bli när man utgår från en ytlig modeteori och friserar och konstruerar "fakta" för att nå önskvärda slutsatser. Låt oss leka med tanken att Källén på liknande sätt applicerar en modern teoribildning – postkolonial teori – på Källén själv. I korthet belyser och ifrågasätter denna teoribildning de koloniala maktstruk-

turer som upprätthåller västerländsk verklighets- och historieuppfattning, vilken i sin tur legitimerar västerländskt förtryck av övriga världen.

Utan större betänkligheter använde Källén sin privilegierade europeiska position för att som oerfaren 21-åring ägna sig åt utgrävningar i den tidigare franska kolonin Laos. Arbetet med att bygga upp ett centrum för kritisk kulturarvsforskning var en logisk följd av detta. Här kunde hon bygga upp en akademisk maktställning, med ett tankemässigt fundament grundat i kritiska teoribildningar från universitet i tidigare kolonialmakter, huvudsakligen framtänkta av vita, privilegierade män. Ofta var de

påfallande ointresserade av empiriska data. Jag vet inte, men framstår inte Källén som en utmärkt representant för det västerländska förtrycket? Och det utan att vi behöver fabricera fakta. Hoppsan! Så det kan bli.

Vad får Källéns metoder för följder?

Ett mer allmänt problem är att Källén använder sig av klassiska härskartekniker. Hon utger sig för att stå vid sidan av dem hon kritiserar och sitta inne med sanningen om ords betydelser och valörer. Det är den teoretiska beläsenheten, argumenten om att "det är komplicerat", som ger denna självklara position. Hon säger sig inte vara intresserad av polemik, men det är samtidigt hennes ord som ska gälla. Hon tillåter sig att förvanska andras yttranden och forskning. Omvittnat är att denna metodik skapar osäkerhet och rädsla, ingen vill stämpas som rasist.

Källén förvränger avsiktligt ATLAS-forskningen och vad som sägs i tv-serien *De första svenskarna*. Ja, hon har även lagt till direkta felaktigheter, vilka är djupt förolämpande. Det har skett av nödvång, eftersom empirin inte vill gå hennes väg. Hon drar fram ett enda tveksamt exempel på arkeogenetikens samhällsfara. Jag kan – och har här försökt – kontra med flera exempel på motsatsen, hur arkeogenetikens resultat och popularisering i själva verket slår sönder extremnationalisters, rasisters och inte minst Källéns kunskapskritiska perspektiv på omvärlden.

Forskare kritiserar ständigt varandra och argumenterar utifrån teori och empiri. Vad gäller populariseringen av resultaten, så granskas och debatteras den av massmedia och fristående intellektuella. Det brukar fungera bäst så i öppna demokratier. Bakåtsträvande överrockar som utan

empirisk botten ska tala om vad forskarna "gentligen menar" utan att vilja debattera sina anklagelser, sprider däremot kunskapsförakt och eldar på extremism. Kan vi hoppas på att Källén använder det som återstår av de forskningsmedel hon fått av Riksbankens jubileumsfond till en mer verklighetsförankrad och hederlig forskning i framtiden? 🐼

Källor

De första svenskarna (SVT, 2019)

Vikingarnas tid (SVT, 2017)

Björkman, Karl. "Ny SVT-propaganda - de första svenskarna såg ut som afrikaner", *Nya Tider*, 16 februari 2019. <https://www.nyatider.nu/ny-svt-propaganda-de-forsta-svenskarna-sag-ut-som-afrikaner/>

Malmqvist, Dan. "De första svenskarna var somalier? Starka reaktioner på SVT:s programserie", *NyaTider*, 11 mars 2019. <https://www.nyatider.nu/de-forsta-svenskarna-var-somalier-starka-reaktioner-pa-svts-programserie/>

Stenkvist, Robert. "SVT sprider politiskt korrekta lögnar i Vikingarnas tid", *Nyheter24*, 8 januari 2018. <https://nyheter24.se/debatt/901028-svt-sprider-politiskt-korrekt-logner-i-vikingarnas-tid>

Källén, Anna. "De första svenskarna - arkeogenetik och historisk identitet", *Fronesis* 66-67 (2018), 110-123. <https://fronesis.nu/wp-content/uploads/2020/08/FR06611.pdf>

Lindström, Jonathan. *De dödas tempel: om arkeologi och jakten på stenålderns själ*. Stockholm: Norstedts, 2021.

Lindström, Jonathan. *Sveriges långa historia: människor, makt och gudar under 14000 år*. Stockholm: Norstedts, 2022.

Noter

1. "De första svenskarna", en tv-serie i två delar (SVT 2019), <https://www.svtplay.se/de-forsta-svenskarna>.
2. Karl Björkman, "Ny SVT-propaganda - de första svenskar-

- na såg ut som afrikaner” (16 feb 2019) och Dan Malmqvist, “De första svenskarna var somalier? Starka reaktioner på SVT:s programserie” (11 mar 2019), *Nya Tider*, nyatider.nu.
3. Robert Stenkvis (SD), “SVT sprider politiskt korrekta lögnen i Vikingarnas tid”, *Nyheter24*, Debatt (8 januari 2018), <https://nyheter24.se/debatt/901028-svt-sprider-politiskt-korrekt-logner-i-vikingarnas-tid>.
 4. Anna Källén, “De första svenskarna” - arkeogenetik och historisk identitet”, *Fronesis*, nr 66-67 (2020), 110-123, <https://fronesis.nu/nummer/genetik-och-ras/>.
 5. Källén, 111.
 6. Källén, 123.
 7. Källén, 123.
 8. Källén, 111.
 9. Källén, 113.
 10. Källén, 111.
 11. Källén, 116.
 12. Källén, 119-120.
 13. Källén, 114-115.